

УДК 167: 130.2

DOI: 10.26565/2306-6687-2020-61-11

Білик Ярослав Михайлович

доктор філософських наук, професор кафедри
теорії культури та філософії науки
Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна
Харків, майдан Свободи, 6, 61022
E-mail: bilyk2008@ukr.net
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-9611-3733>

СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ АНАЛІЗ В СУЧАСНІЙ ФІЛОСОФІЇ НАУКИ

Сучасний аналіз науки неможливий без врахування суспільних характеристик. Філософія науки передбачає комплексний аналіз за трьома основними напрямками: методологічному, соціологічному, соціокультурному. Двоє останніх дозволяють врахувати вплив на наукове знання соціокультурних факторів.

Соціокультурний аспект дослідження науки передбачає її вивчення насамперед як суспільного явища, як колективного і соціального процесу. Усвідомлення суспільної потреби в появі соціокультурних досліджень науки була зумовлена необхідністю описати найважливіші суспільні функції науки в окремій самостійній формі. Такий підхід дозволяє виділити ряд типових явищ і категорій науки, які в свою чергу дають можливість адекватно пояснити її соціальні якості. Осмислення результатів застосування соціокультурного підходу передбачає також використання культурологічного аналізу науки. Слід відмітити, що такий підхід почав формуватися ще у філософії Канта та у його послідовника у плані розвитку філософських ідей Шиллера, але залишався поза увагою філософської спільноти до середини ХХ століття. Особливості продукування наукових знань зумовлені відповідними характеристиками суб'єкта науки. Характеристиками колективного суб'єкта наукового пізнання визначається також форма і частково навіть зміст отримуваних знань. Оскільки в якості такого суб'єкта науки постає наукове співтовариство, то є сенс стверджувати, що весь процес такого специфічного «наукового виробництва» зумовлений, насамперед, складними і різноманітними процесами, що відбуваються в межах цього колективного суб'єкта наукового пізнання, яким постає наукове співтовариство.

Ключові слова: філософія науки, знання, наукове пізнання, наукове співтовариство, культурні ресурси.

Билык Ярослав Михайлович

доктор философских наук, профессор кафедры
теории культуры и философии науки
Харьковского национального университета
имени В. Н. Каразина
Харьков, майдан Свободи, 6, 61022
E-mail: bilyk2008@ukr.net
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-9611-3733>

СОЦИОКУЛЬТУРНЫЙ АНАЛИЗ В СОВРЕМЕННОЙ ФИЛОСОФИИ НАУКИ

Современный анализ науки невозможен без учета общественных характеристик. Философия науки предполагает комплексный анализ по трём основным направлениям: методологическому, социологическому, социокультурному. Два последних позволяют учесть влияние на научное знание социокультурных факторов.

Социокультурный аспект исследования науки предполагает её изучение, прежде всего, как общественного явления, как коллективного и социального процесса. Осознание общественной потребности в появлении социокультурных исследований науки было обусловлено необходимостью описать важнейшие общественные

функції науки в окремій самостійній формі. Таким підходом дозволяє виділити ряд типових явлень і категорій науки, котрі в свою чергу відкривають можливість адекватно пояснити її соціальні якості. Осмислення результатів застосування соціокультурного підходу передбачає також використання культурологічного аналізу науки. Слід зазначити, що таким підходом почав формуватися ще в філософії Канта і у його послідователя в плані розвитку філософських ідей Шіллера, але залишався без уваги філософського суспільства до середини ХХ століття. Особливості продукування наукових знань обумовлені відповідними характеристиками суб'єкта науки. Характеристиками колективного суб'єкта наукового пізнання визначається також форма і частково навіть зміст отриманих знань. Оскільки в якості такого суб'єкта науки постає наукове суспільство, то є сенс стверджувати, що весь процес такого специфічного «наукового виробництва» обумовлений, перш за все, складними і різноманітними процесами, що відбуваються в межах цього колективного суб'єкта наукового пізнання, котрим стає наукове суспільство.

Ключові слова: філософія науки, знання, наукове суспільство, культурні ресурси.

Bilyk Yaroslav M.

D. Sc. in Philosophy, Professor of the Department
of Theory of Culture and Philosophy of Science
V. N. Karazin National University
6, Svobody sq. 61022, Kharkiv, Ukraine
E-mail: bilyk2008@ukr.net
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-9611-3733>

SOCIOCULTURAL ANALYSIS IN CONTEMPORARY PHILOSOPHY OF SCIENCE

The contemporary analysis of science is impossible without taking into account sociocultural characteristics. Philosophy of science suggests the comprehensive analysis according to three main directions: a methodological direction, a sociological direction, and a socio-cultural direction. Two last directions allow to take into consideration influence socio-cultural factors have on scientific knowledge.

The sociocultural aspect of researching science contains studying it as a social phenomenon, as a collective and social process first of all. Realizing a social need in sociocultural researches of science was caused by a necessity to describe the most important social functions of science in a separate independent shape. This approach allows to distinguish a number of typical phenomena and science categories which enable an adequate opportunity to explain its social qualities. The comprehending of results of a sociocultural approach contains also using a culturological analysis of science. It is worth noting that such approach had been formed in Kant's philosophy and in philosophy of Schiller who was a Kant follower in terms of developing philosophical ideas but it had been disregarded by a philosophical community till the middle of the 20th century. In a number of modern philosophical conceptions, the sociocultural is defined even more broadly and is corresponded to the actual concept. The presented research will also help to designate the feature of the articulation of "knowledge/society" in the modern philosophical and culturology conceptions. Peculiarities of producing scientific knowledge are caused by corresponding characteristics of a science object.

Keywords: philosophy of science, knowledge, scientific cognition, scientific community, cultural resources.

Розвиток науки та науково-технічний прогрес відіграють все більш вагомий і вирішальний ролі у житті сучасного суспільства. З цієї причини в наш час постійно зростає інтерес дослідників до всіх чинників її планування, розбудови, розвитку, а також до історії науки. Всебічне дослідження науки, закономірностей її функціонування і розвитку постає зараз в сучасному українському суспільстві одним з найбільш важливих і актуальних завдань, що має не тільки теоретичне, але й безпосередньо практичне значення.

Філософське осмислення наукового пізнання, а також його важливого продукту – наукових знань, зберігає свою актуальність для сьогодення. Особливо важливими для сучасної українсько-філософської думки постають концепції формального та змістовного аналізу наукового знання.

Відомо, що сучасний аналіз науки неможливий без врахування певних суспільних характеристик. Сучасна наука постає важливим суспільним явищем. Неможливо також адекватно сприймати науку поза її зв'язками з суспільством. Так само, з іншого боку, неможливо правильно зрозуміти структуру і характер сучасного суспільства без врахування соціальних характеристик і важливих світоглядних функцій науки.

Слід відмітити, що сучасна філософія науки уже тривалий час будується за схемою комплексного міждисциплінарного дослідження: аналіз науки ведеться за трьома основними напрямками-детермінантами (вони визначають також основні тенденції еволюції самої науки): методологічному, соціологічному, соціокультурному. Однак жоден з них окремо сам по собі не є самодостатнім і вони взаємно доповнюють один одного.

Методологічний підхід постає історично першою формою філософського осмислення науки і спирається на могутню традицію, яку можна кваліфікувати з XVII століття від Ф. Бекона. У другій половині XX століття виникають і доволі швидко розвиваються соціологічний і соціокультурний підходи до аналізу науки і наукових знань. Саме вони викликають найбільший інтерес і увагу в сучасній філософській думці.

Соціологічний підхід в осмисленні феномену науки органічно пов'язаний з дослідженнями відомого американського соціолога Р. Мертона, а пізніше – англійського науковця М. Малкея [Малкей, 1983]. Наука тут осмислюється не стільки як система готових знань, скільки як певна діяльність щодо виробництва знань. Тобто наука розглядається не ізольовано від суспільних реалій, а в якості важливого суспільного інституту для продукування знань відповідно до потреб суспільства.

Якщо наука сприймається як система діяльності, то одразу постає питання про суб'єкт і об'єкт цієї діяльності. Однак тривалий час дослідники (насамперед представники різних варіантів позитивізму) по суті абстрагувались від поняття суб'єкта наукового пізнання: він виносився «за дужки». Традиційно все суб'єктивне і соціальне сприймалось в науці як тотожне помилковому і підлягало елімінації. Однак слід все-таки відзначити особливу позицію щодо оцінки науки таких відомих авторів як Г. Башляр [Башляр, 1995] і А. Уайтхед [Уайтхед, 1990, с. 555].

На думку представників таких концепцій (за термінологію М. Малкея – це «стандартна концепція науки»), характеристики фізичного (матеріального) світу ніяким чином не залежать від суб'єкта, але можуть бути описані дослідником з більшою чи меншою точністю. Адже мета науки – точне і детальне пояснення процесів і взаємозалежностей, які існують у природі. Наукове знання має здатність постійно і необмежено накопичувати відомості про істинні риси світу, що пізнається. Такі основні емпіричні регулярності знаходять відображення у вигляді уявлень про універсальні закони природи, які свідчать нам про те, що в ній відбувається [Малкей, 1983, с. 37].

Такого роду закони, що сформульовані на основі спостереження, постають не більш ніж загальними твердженнями, що ґрунтуються на сукупності надійно встановлених фактичних даних. Вважається, що надійність актуальної основи наукового знання може бути гарантована з великим ступенем упевненості, оскільки наука передбачає існування суворих критеріїв оцінки і відбору наукових тверджень щодо нових знань. Таким чином визнане знання має задовольняти технічним критеріям адекватності, бути незалежним від суб'єктивних факторів, які, відповідно до таких поглядів, могли б спотворити сприйняття вченими фізичного світу. Абсолютно переважаюча частина наукового знання постає незалежною від суспільства або тієї групи фахівців, які вперше зробили його доступним. Соціальне походження наукового знання майже не пов'язане з його змістом, оскільки останнє визначається лише природою самого фізичного світу [Малкей, 1983, с.37-38].

Така концепція науки не дозволяє появи яких-небудь проявів соціальності в науковому пізнанні. Прибічники таких поглядів вважають, що наука повинна мати і напевно має певні механізми, що

гарантують істинне розуміння матеріального світу людиною (вченим), яка, як відомо, все-таки здатна помилятися.

Варто також відмітити, що вітчизняна філософська думка за радянських часів перебувала в помітній залежності від ідеологічних догм; і якщо позитивістська позиція щодо науки подекуди сприймалась частиною дослідників (нехай і в спрощеному та деформованому варіанті), то все інше було під забороною (цікаво, що навіть поняття філософії науки кваліфікувалось як «буржуазне»).

Однак поява історичних і соціологічних досліджень науки (К. Поппер, Т. Кун, П. Фейєрабенд), а також нових філософських концепцій (зокрема Ю. Хабермас) суттєво змінює ситуацію [Фейєрабенд, 1986, с. 110–115]. Наука інтерпретується як складна суб'єкт-об'єктна система – в якості суб'єкта постає певним чином структуроване наукове співтовариство, зростає увага до особи вченого та сукупності міжперсональних відносин в самому науковому співтоваристві. Наукове співтовариство має складну структуру – соціальні за своєю природою відносини між його представниками суттєво впливають на характер продукованих наукових знань.

Соціокультурний аспект дослідження науки передбачає її вивчення насамперед як суспільного явища, як колективного і соціального процесу. Усвідомлення суспільної потреби в появі соціокультурних досліджень науки була зумовлена необхідністю описати найважливіші суспільні функції науки в окремій самостійній формі. Такий підхід дозволяє виділити ряд типових явищ і категорій науки, які в свою чергу дають можливість адекватно пояснити її соціальні якості. Відмітимо, що наукове знання призначене для суспільного використання, воно виникає завдяки суспільній за своїми характеристиками праці (наукова діяльність) і культурним ресурсам науки (когнітивним і соціальним).

Соціокультурний аналіз науки дає позитивні результати не тільки у випадку вивчення науки в якості наукової діяльності, але й тоді, коли наука розглядається у формі суспільного інституту. Соціокультурний підхід ґрунтується на уявленні щодо принципової можливості поширення дії соціологічного інструментарію на всю науку і наукове співтовариство. Іншими словами, стверджується, що наукове знання як результат науково-дослідного процесу може бути обумовленим не тільки фізичним світом, але й суспільством та його культурними ресурсами. Мова йде не тільки про форму, але й про зміст наукового знання, який, в свою чергу, також багато в чому зумовлений соціальними і культурними умовами.

Залежність науки від суспільства не означає, що наука розчиняється в ньому і втрачає свою специфіку. Сучасне наукознавство вимагає визнання відносно самостійного стану науки в суспільстві [Основи наукознання, 1985, с. 57-59]. Така відносна самостійність науки передбачає присутність у неї певних особливостей, які проявляють себе і в науковій діяльності, і в характері наукового пізнання. До таких проявів відносяться, в першу чергу, складна і неоднозначна зовнішня і внутрішня детермінація науки, а також її можливість впливати на інші сфери суспільного життя.

На думку Малкея, особливості продукування наукових знань зумовлені не стільки власними характеристиками об'єкта науки, скільки відповідними характеристиками її власного суб'єкта. Тими ж характеристиками колективного суб'єкта наукового пізнання визначається також його форма і частково навіть зміст. Оскільки в якості такого суб'єкта науки постає наукове співтовариство, то є сенс стверджувати, що весь процес такого специфічного «наукового виробництва» зумовлений, насамперед, складними і різноманітними процесами, що відбуваються в межах цього колективного суб'єкта наукового пізнання, яким постає наукове співтовариство [Малкей, 1983, с. 171–174].

Загалом дуже спрощено відому соціологічну схему так званого «наукового виробництва» у варіанті Малкея-Макх'ю можна викласти наступним чином. Мова йде про три послідовні стадії виникнення і розбудови наукових ідей в межах наукового співтовариства. Ці три послідовні стадії появи і трансформації наукових ідей прийнято позначити за термінологією соціології науки (М. Малкей) як стадії «заявки на новизну» (1), «торгу» або «соціальних перемовин» (2), досягнення консенсусу (3).

Цікавою і важливою постає перша стадія – те, що соціологи науки називають «заявка на новизну». На цій стадії науковець, який отримав принципово нову інформацію, має обов'язково і якнайшвидше повідомити про неї своїх колег по науковому співтовариству. Це свого роду «контрольні механізми» наукового співтовариства, які, з одного боку, призначені «відсіювати» все несуттєве, те, що в дійсності не має вирішального значення для науки і реальної новизни. А з іншого боку, вони повинні реально зафіксувати персональний пріоритет відкриття (або суттєвого доробку існуючої концепції, якісно нової інтерпретації існуючої проблеми тощо) конкретного науковця.

Якщо «заявка на новизну» прийнята науковим товариством, тоді включаються в дію контрольні механізми другої стадії «наукового виробництва». Адже визнання новизни якогось з тверджень (якої-небудь ідеї) ще не означає, що отримане дослідником знання вже отримало загальне визнання. На початку цієї стадії воно тільки набуває форми робочої гіпотези. Тому за своїм характером наукове знання на цьому етапі існування, вважаючись гіпотезою, повинно сприйматись науковим співтовариством тільки як дискусійне. Іншими словами, на другій стадії "наукового виробництва" пропозиція науковця чи групи науковців для свого подальшого існування має отримати санкцію від наукового співтовариства. Але отримання такої санкції можливе лише після завершення тривалих дискусій, де вказана пропозиція ретельно вивчається, обговорюється і аналізується. Проте значення таких дискусій не обмежується процедурою простого формального визнання пропозиції. Такі дискусії тому й прийнято називати «торгом» або «соціальними переговорами», оскільки в них пропозиція вченого проходить апробацію за допомогою різноманітних ресурсів науки. Нове знання в цей час обов'язково повинно співставлятись з певними соціокультурними критеріями, які є чинними як для даного типу суспільства, так само, як і для конкретного наукового співтовариства. Наприкінці цієї стадії запропонована науковцем чи групою науковців ідея визнається або не визнається науковим співтовариством. Ті ідеї, що отримали загальне визнання і схвалення, передаються до третьої стадії «наукового виробництва», а інші – відкидаються як непотрібні.

На цій стадії та чи інша пропозиція науковця чи групи науковців вже отримала визнання і має набути певної форми, відповідно до існуючих у конкретному науковому співтоваристві уявлень. Також нове знання саме на цій стадії підлягає обов'язковій систематизації.

Визнання тієї обставини, що досягнення угоди між представниками наукового співтовариства є обов'язковим етапом процесів виробництва знань, дозволяє зробити важливий філософський висновок про характер наукових знань взагалі. Виявляється, що наукове знання за своїм характером є конвенційним.

Осмилення результатів застосування соціологічного підходу передбачає також використання культурологічного аналізу науки. Слід відмітити, що такий підхід почав формуватись ще у філософії Канта [див. Білик, 2018] та у його послідовника у плані розвитку філософських ідей Шиллера [див. Білик, 2013], але залишався поза увагою філософської спільноти до середини ХХ століття.

За існуючими уявленнями фахівці з сучасного наукознавства і соціології науки нараховують декілька типів найбільш поширених ресурсів науки. Всі вони можуть як активно, так і пасивно використовуватись у процесах продукування наукових знань [Основи науковедення, 1985, с. 56–98]. Серед них виділяють насамперед внутрішні і зовнішні культурні (і когнітивні) ресурси науки.

Ні визнання новизни отриманих знань, ні їх оцінка не були б можливими без системи вже існуючих і перевірених знань. Для того, щоб вчений (наукове співтовариство) мав можливість що-небудь зрозуміти, він повинен спиратись на певний масив знань, уявлень, навиків, припущень, чинних для даної галузі наукових знань. Все вищеназване належить до когнітивних ресурсів науки.

Науковці, до якої б галузі вони не належали, завжди залишаються членами певного суспільства – адже наука не існує у абстрактному просторі, вона завжди є частиною певного соціокультурного цивілізаційного типу. Тому кожен вчений автоматично є носієм певних культурних традицій, репрезентантом певних моделей світогляду. Можна стверджувати, що культурні ресурси – це сукупність

певних культурних традицій і норм, які є чинними для наукового співтовариства. Варто підкреслити, що культурні ресурси науки зумовлюють використання ігрового інструментарію [див.: Білик, 2018].

Висновки. Сучасна філософія науки спирається на комплексну методологію: традиційний методологічний аналіз науки доповнюється соціологічним і культурологічним. Соціологічний підхід ґрунтується на уявленні щодо принципової можливості поширення дії соціологічного інструментарію на всю науку і наукове співтовариство. Особливості продукування наукових знань зумовлені відповідними характеристиками власного суб'єкта науки. Характеристиками колективного суб'єкта наукового пізнання визначається також форма і частково навіть зміст отримуваних знань. Оскільки в якості такого суб'єкта науки постає наукове співтовариство, то є сенс стверджувати, що весь процес такого специфічного «наукового виробництва» зумовлений, насамперед, складними і різноманітними процесами, що відбуваються в межах цього колективного суб'єкта наукового пізнання, яким постає наукове співтовариство.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Башляр Г. Философское отрицание. Опыт философии нового научного духа / пер. с франц. Ю. Сенокосова. Харьков: Фолио, 1995. 144 с.
- Білик О. М., Білик Я. М. Поняття гри в філософії Канта. *Німецький ідеалізм: Німеччина – Україна. До 260-річчя з дня народження Йоганна Баптиста Шада. Матеріали міжнародної наукової конференції.* Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2018. С. 41.
- Білик Я. М. Філософія гри Фрідріха Шіллера. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Теорія культури і філософія науки».* № 1029-II, 2013. С. 117–120.
- Малкей М. Наука и социология знания / пер. с англ. А. Великович. – Москва: Прогресс, 1983. 253 с.
- Основы науковедения / под ред Р. Микулинского. Москва: Наука, 1985. 432 с.
- Тулмин Ст. Человеческое понимание / пер. с англ. З. Каганова. Москва: Прогресс, 1984. 327 с.
- Уайтхед А. Избранные работы по философии / пер. с англ. И. Касавин. Москва: Прогресс, 1990. 719 с.
- Фейерабенд П. Избранные труды по методологии науки / пер. с англ. и нем. А. Никифорова. Москва: Прогресс, 1986. 542 с.

REFERENCES

- Bachelard, G. (1995). *Philosophical Denial. Philosophy Experience of a New Scientific Spirit.* (J. Senokosova, Trans.). Kharkiv: Folio. (In Russian).
- Bilyk, O. & Bilyk, Y. (2018). The Concept of the Game in the Philosophy of Kant. In *German Idealism: Germany – Ukraine. To the 260th Anniversary of the Birth of Johann Baptist Shad. Proceedings of the International Scientific Conference* (p. 41). Kharkiv: K. N.U. (In Ukrainian).
- Bilyk, Y. (2013). Friedrich Schiller's Philosophy of the Game. In *Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University. Ser. "Theory of Culture and Philosophy of Science"* (pp. 117–120). № 1029-II. (In Ukrainian).
- Malkey, M. (1983). *Science and Sociology of Knowledge.* (Velikovich, Trans.). Moscow: Progress. (In Russian).
- Fundamentals of Science. (1985). (R. Mikulinsky, Ed.) Moscow: Nauka. (In Russian).
- Toulmin, S. (1984). *Human Understanding.* (Z. Kaganova, Trans.). Moscow: Progress. (In Russian).
- Whitehead, A.N. (1990). *Selected Works on Philosophy.* (Kasavin, Trans.). Moscow: Progress. (In Russian).
- Feyerabend, P. (1986) *Selected Works on the Methodology of Science.* (Nikiforova, Trans.). Moscow; Progress. (In Russian).